

Отже, діяльність педагога завжди пов'язувалася з інтелектуальним і моральним потенціалом, з професійною компетентністю і культурним рівнем, випереджаючим рівень соціального оточення. У процесі самоосвіти:

1. Реалізується потреба педагога до власного розвитку і саморозвитку. Педагог володіє способами самопізнання та самоаналізу педагогічного досвіду. Педагогічний досвід учителя є чинником зміни освітньої ситуації. Учителю розуміє як позитивні, так і негативні моменти своєї професійної діяльності, визнає свою недосконалість, а отже, є відкритим для змін.

2. Педагог володіє розвинутою здатністю до рефлексії. Педагогічна рефлексія є необхідним атрибутом вчителя-професіонала (під рефлексією розуміється діяльність людини, спрямована на осмислення власних дій, своїх внутрішніх почуттів, станів, переживань, аналіз цієї діяльності та формулювання висновків). При аналізі педагогічної діяльності виникає необхідність отримання теоретичних знань, необхідність оволодіння діагностикою-самодіагностикою і діагностикою учнів, необхідність придбання практичних умінь аналізу педагогічного досвіду.

3. Педагог володіє готовністю до педагогічної творчості.

4. Здійснюється взаємозв'язок особистісного та професійного розвитку і саморозвитку.

Таким чином, висока особиста відповідальність і постійна самоосвіта відрізняє вчителя, який розуміє, що якість навчання і виховання в навчальних закладах, підвищення ефективності цих процесів безпосередньо залежить від рівня його підготовки. Саме тому самоосвіта повинна відігравати пріоритетну роль у професійній діяльності педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.
2. Малихін О. В. Формування потреби в самоосвіті як засобу розвитку творчої особистості вчителя / О. В. Малихін // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр. / НПУ ім. Драгоманова, – К., 1999. – Вип. 3 – С. 48–55.
3. Професійна освіта: Словник: навч. посіб. / Укладач С. У. Гончаренко та ін.; За ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
4. Радченко А. Є. Професійна компетентність учителя / А. Є. Радченко. –Х. : Вид. група "Основа", 2006. – 126 с.
5. Сорокина Л. Н. Проблемы самообразования и организация самостоятельной познавательной деятельности студентов / Л. Н. Сорокина, Т. Г. Ермакова // Вісник нац. техн. ун-ту України. – К., 2003. – №2. – С. 177–180.
6. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.4. – К. : Рад. школа, 1977. – 638 с.

УДК 371.59-057.875:[37.017.4+34]

Радько Н. М.

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ГРОМАДЯНСЬКО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВНЗ

У статті розглядаються можливості студентського самоврядування з громадянсько-правового виховання майбутніх педагогів; акцентується увага на основних підходах, завданнях, унікальній своєрідності формування громадянськості молоді в умовах вищої школи.

Ключові слова: студентське самоврядування, громадянсько-правове виховання, вищі навчальні заклади, майбутні педагоги.

Радько Н. М. *Студенческое самоуправление как один из способов гражданско-правового воспитания будущих педагогов в условиях вуза. В статье рассматриваются возможности студенческого самоуправления в гражданско-правовом воспитании будущих педагогов; акцентируется внимание на основных подходах, задачах, уникальном своеобразии формирования гражданственности молодежи в условиях высшей школы.*

Ключевые слова: студенческое самоуправление, гражданско-правовое воспитание, высшие учебные заведения, будущие педагоги.

Radko N. M. *Student government as a way of Civil-legal education of future teachers in Universities. This article discusses the possibility of student government on civil legal education of future teachers; focuses on the major approaches, challenges, unique identity formation of civic youth in high school.*

Key words: student government, civic and legal education, higher education, prospective teachers.

Нині громадянсько-правове виховання у молодіжному середовищі виходить на перший план і є пріоритетною галуззю в освітній політиці української держави. Реалізація державних програм, спрямованих на виховання людини як громадянина своєї країни, вимагає переосмислення всієї педагогічної й соціальної діяльності державних інститутів, причетних до виховання й освіти дітей і молоді.

Суспільна потреба у громадянському вихованні особистості, формуванні громадянських цінностей зафіксована у низці державних документів: Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній Доктрині розвитку освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності тощо.

Теоретичні основи громадянського виховання закладені в роботах І. Беха, М. Боришевського, П. Вербицької, О. Дубасенюк, В. Кременя, М. Рагозіна, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін.

Питанням виховання студентів вищих навчальних закладів, зокрема громадянському аспекту, присвячені роботи З. Красноока, Т. Кухневич, М. Чельцова; проблема організації виховної роботи зі студентами різних типів навчальних закладів розглядається у роботах С. Вітвицької, С. Карпенчука; педагогічні умови організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти висвітлюються у працях О. Винославської, С. Смирнова та ін.

Водночас, за ствердженням В. Кошельник, ще не створено довершених універсальних теорій, які можна було б покласти в основу організації виховної роботи у ВНЗ [4]. Разом з тим залишається недостатньо розкритою низка актуальних питань, присвячених формуванню громадянськості студентства.

Мета статті – висвітлити можливості студентського самоврядування щодо громадянсько-правового виховання майбутніх педагогів в умовах ВНЗ.

В умовах незалежної України вченими-педагогами особливо активно розробляються питання виховання громадянина. Реалізація основ виховної роботи в університеті здійснюється у різних пріоритетних напрямках виховання, одним з найголовніших серед яких є громадянсько-правове виховання, що має за основні завдання:

- прищеплення поваги до прав і свобод людини та громадянина;
- виховання поваги до Конституції, Законів України, державних символів України;
- виховання громадянського обов'язку перед Україною, суспільством;
- формування політичної та правової культури особистості;
- залучення студентської молоді до участі у добровільних акціях і розвитку волонтерського руху.

Реалізація таких завдань можлива за умов дотримання таких підходів, коли:

1) виховання громадянина пов'язано, насамперед, з питаннями національної самоідентифікації та вихованням патріотизму;

2) виховання громадянина передбачає формування особистості, якій притаманні громадянська свідомість, громадянська ерудиція, громадянські почуття, громадянська поведінка [7, с. 145].

На думку В. Гнатюка, у виховній діяльності ВНЗ досить суттєвим є використання теоретичної парадигми національного виховання, запропонованої через триаду рис особистості «громадянин – патріот – гуманіст», які передбачають формування таких рис та якостей особистості:

1) громадянин – громадянська свідомість, громадянська активність, громадянський обов'язок, громадянська гідність, громадянська відповідальність;

2) патріот – сприйняття української ідеї, сприйняття розбудови незалежності, готовність до захисту держави, дотримання Конституції, повага до історичної пам'яті, любов до рідної мови і культури;

3) гуманіст – доброта, толерантність, ширість, принциповість, взаємодопомога, сумлінність, справедливість [1, с. 198].

Зазначимо, що, відповідно до Державного стандарту освіти, завдання громадянсько-правового виховання молоді передбачають:

- виховання толерантного ставлення та поваги до інших народів, правової свідомості, економічного мислення;

- формування почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій та явищ суспільного життя, здатності мати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір, визначати особисті цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту та добробуту своєї родини;

- виховання рис патріота України;

- виховання активного, компетентного громадянина;

- створення умов для свідомої орієнтації молодих людей в сучасному світі, суспільстві, формування в них активної соціальної та громадянської позиції, сприяння включенню студентів у соціально-політичне та економічне життя суспільства;

- підготовка молоді до майбутньої професійної діяльності [2, с. 3–4].

Аналіз досвіду громадянської освіти та виховання молоді в умовах вищої школи дає підстави стверджувати, що він має унікальну своєрідність. До того ж, як зазначає Я. Кічук, цікавим і повчальним є той факт, що в університетській системі громадянської освіти і виховання чітко простежується органічний взаємозв'язок двоєдиної виховної мети – формування громадянськості як особистісно-професійної риси, стрижнем якої є правова компетентність майбутнього фахівця. Тому навіть на рівні навчально-методичних орієнтирів виховної роботи зі студентською молоддю завдання громадянського і правового виховання та підходи до їх розв'язання науковці осмислюють у взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємозумовленості [6, с. 142–143].

Зазначимо, що досягнення мети громадянсько-правового виховання можливе лише за умови комплексного підходу і залучення до цієї роботи всього професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, адміністрації, органів студентського самоврядування та громадських об'єднань студентської молоді.

Ректорат у своїй діяльності базується на таких принципах, як: системність процесу виховання; безперервність і спадкоємність у вихованні; єдність історичного, національного та загальнолюдського у вихованні; розвиток національної свідомості, прищеплення любові до свого народу, поваги до його культури, традицій, звичаїв, а також поваги до культури інших народів, оволодіння цінностями української та світової культури в усіх сферах життєдіяльності; гуманітаризація, гуманізація виховання; єдність навчання та виховання; співробітництво, партнерство, взаємодія між викладачем і студентом, що сприяє поглибленому процесу навчання, перетворенню студента в активного суб'єкта навчання та виховання; індивідуалізація виховного процесу – діалектичне поєднання індивідуальних і колективних форм [4; 5].

Кафедра є важливою ланкою реалізації виховного потенціалу ВНЗ. Кафедри планують, визначають мету і завдання виховної роботи, її організаційні принципи, керуючись концептуальними засадами гуманітарної освіти в Україні, Концепцією виховання дітей і молоді в національній системі освіти, Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, іншими нормативними документами з актуальних проблем виховання студентської молоді, враховуючи специфіку навчального закладу, запити і потреби студентів.

Виховна робота кафедри полягає в наступному:

- проведення професійно-орієнтаційної, інформаційно-просвітницької, культурно-виховної роботи серед студентів, розвиток їх творчих та інтелектуальних здібностей, залучення до різноманітної діяльності за інтересами, участі в культурно-освітній, спортивно-оздоровчій та інших видах діяльності;
- формування професійних якостей сучасного спеціаліста як людини, особистості;
- сприяння роботі рад студентського самоврядування факультетів, гуртожитків, навчального закладу в цілому;
- безпосередня участь у реалізації заходів, що проводяться ректоратом, на факультетах, у гуртожитках, клубах;
- організація роботи наставників академічних груп студентів (участь у навчально-виховних і громадських, культурно-освітніх і культурно-виховних заходах у групі; робота з активом академічної групи, індивідуальна виховна робота зі студентами групи; студентами, які проживають у гуртожитках та ін.) [4].

Громадянсько-правовій спрямованості навчально-виховного процесу сприяє громадянсько-орієнтована комунікативна *взаємодія викладача зі студентами*. Щоб така взаємодія була ефективною, педагог повинен бути референтною особою для тих, кого він навчає: студенти не лише отримують від нього певну інформацію, але й усвідомлюють оцінку з позиції громадянськості. Якщо викладач не визначився зі своєю позицією, пасивний у свої діях, це негативно впливатиме на розвиток громадського світогляду студентів. У цій комунікативній взаємодії педагог повинен бути не лише простим ретранслятором цікавої патріотично-спрямованої інформації, він виступає високо свідомою, високоморальною особистістю, повністю відповідає вимогам, що притаманні справжньому громадянину нашої держави.

Куратор академічної групи є суб'єктом виховної роботи. При проведенні організаційно-виховної роботи серед студентів академічної групи куратор спирається на положення, які визначені в Концепціях, Положеннях та інших нормативних документах ВНЗ [4; 5].

Як зазначає В. Кошельник, діяльність куратора академічної групи студентів ВНЗ спрямована на:

- формування культури і професійних якостей сучасного фахівця;
- набуття студентами групи сучасного досвіду успадкування духовних надбань українського народу;
- залучення студентів до наукової роботи, проведення національно-культурної, просвітницької та організаційно-педагогічної роботи серед молоді;
- формування історичної пам'яті, національної свідомості, гідності та чіткої громадянської позиції студента;
- допомогу студентам в оволодінні новим інтелектуальним баченням світу і свого місця в ньому, розвиток здібностей особистості, їх повноцінну реалізацію в різних видах діяльності;
- постійне співробітництво, співтворчість зі студентським активом та органами студентського самоврядування, молодіжними творчими об'єднаннями, рухами, а також організація життєдіяльності колективів академічних груп, розвиток ініціативи, творчості, самостійності, набуття організаторських знань, умінь і навичок;
- активне залучення студентів до управління навчально-виховним процесом шляхом передачі реальних прав і повноважень у розв'язанні різноманітних проблем життя, створення здорового морально-психологічного клімату в академічній групі;
- проведення виховної роботи зі студентами, які мешкають у гуртожитках, сприяння організації їх здорового способу життя, вирішення житлово-побутових проблем;
- постійне проведення психолого-педагогічної діагностики рівня інтелектуального розвитку та моральної вихованості студентів;
- участь у роботі вченої ради факультету, засідань кафедр при обговоренні питань, пов'язаних із роботою групи чи окремих її студентів;

- спонукання студентів до активної протидії проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадській діяльності, вживанню наркотичних речовин, алкогольних напоїв, паління [4].

Органами студентського співуправління в університеті є студентська рада ВНЗ, студентські ради на факультетах, старостат, студентські ради в гуртожитках, студентські клуби за інтересами, громадські організації, профспілкова організація студентів.

Самоврядування у вищому навчальному закладі, на думку М. Степко, є ефективним органом виховного впливу на формування громадянсько-правової компетентності студентів і визначається як самостійна громадська діяльність студентів із реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) і здійснюється студентами відповідно до мети і завдань, що стоять перед студентськими колективами [8, с. 8].

Запровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах є конкретною реалізацією громадянських прав студентів, формування у них почуття відповідальності, вміння вирішувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми. Водночас студентське самоврядування є дієвою формою самовиховання.

У той же час, самоврядування є однією з форм «народовладдя» – це свого роду метод управління, який ґрунтується на організації, саморегулюванні та самодіяльності, не допускає застосування спеціального апарату примусу. Самоврядування базується на тих самих принципах, що й демократія: пріоритет більшості, формальна рівність, вільний вияв інтересів, загальноприйняті права і обов'язки, поєднання елементів представництва і прямого волевиявлення [9, с. 100].

Разом з тим неперевершену роль студентське самоврядування відіграє саме як могутній чинник формування управлінської культури молоді, адже воно виховує реальних лідерів українського суспільства, формує еліту нації; дає змогу студенту бути почутим, створює можливості для реалізації громадянської позиції, талантів, стимулює активність молодого громадянина у суспільному житті в цілому.

Участь у роботі студентського самоврядування дозволяє також набути управлінських та організаторських умінь, привчає молодого громадянина Української держави відповідально виконувати свої обов'язки та покладені на нього завдання.

Ми дотримуємось думки Л. Катинської про те, що самоврядування дає змогу студентіві, як і кожному громадянинуві, бути почутим. Участь в органах студентського самоврядування дає молодій людині відчуття того, що вона є громадянином Української держави, створює можливості реалізувати себе як обдаровану і талановиту особистість, стимулює активність молодого громадянина у суспільному житті загалом [3, с. 176–177].

Самоврядування сприяє виробленню в студентів організаторських навичок, розвитку їхньої соціальної активності; вихованню у студентів вміння співпрацювати на принципах рівності, гласності, відкритості; формуванню у студентів таких якостей, як відповідальність за доручену справу, колективізм, принциповість, уміння критикувати і належним чином сприймати критику, давати об'єктивну оцінку власним вчинкам і вчинкам людей, що оточують, самостійність, готовність залежно від конкретних умов знаходити правильні рішення, долати труднощі, ініціативність, уміння вносити в будь-яку справу свої зусилля, думки, пропозиції, створення умов самореалізації особистості.

Як бачимо, поряд із загальнодержавним, є завдання іншого рівня – запланований результат розвитку особистості студента безпосередньо у ВНЗ, який визначається кожним навчальним закладом, виходячи з цілей загальнодержавної освітньої політики. Проблема підготовки майбутніх фахівців із вищою освітою має вирішуватись комплексно в межах реалізації завдань громадянсько-правового виховання, що сприяють формуванню соціально зрілої, відповідальної поведінки юнаків і дівчат на основі знань, норм і принципів чинного законодавства України, поваги до прав і свобод інших людей шляхом активної взаємодії з ректоратом, кафедрою та її викладачами, участю в студентському самоврядуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Організація виховного процесу у вищому навчальному закладі / С. С. Вітвицька // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: Збірник наукових праць. – К. – 2010. – №1 (2). – С. 196–200.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 3–4.
3. Катинська Л. Л. Студентські колективи та їх самоврядні структури як фактор формування особистості майбутніх професіоналів / Л. Л. Катинська, О. В. Цаль-Цалько // Педагогічний дискурс. : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 12. – С. 175–178.
4. Кошельник В. В. Організація виховної роботи зі студентами у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / В. В. Кошельник // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта – 2010». – ВНТУ, 2010. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Koshelnyk.php>
5. Кошельник В. В. Організація виховної роботи зі студентами у вищому навчальному закладі / В. В. Кошельник. – Вінниця, 2007. – 342 с.
6. Кічук Я. Правова компетентність майбутнього фахівця – пріоритетне завдання громадянської освіти у вищій школі / Я. Кічук // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2008. – Вип. 23. – С. 141–147.
7. Олексін Ю. Сучасні підходи до формування рис громадянськості особистості / Ю. Олексін // Нова педагогічна думка : наук. журн. / Рівнен. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т; гол. ред. М. А. Віднічук. – 2011. – № 4. – С. 145–152.

8. Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої школи: Рекомендації щодо проведення у вищих навчальних закладах першої лекції / Уклад.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, К. М. Левківський, В. І. Даниленко; відп. ред. М. Ф. Степко. – К.: Знання, 2005. – 55 с.

9. Терещенкова О. Ю. Місце і роль студентського самоврядування в системі управління вищим навчальним закладом / О. Ю. Терещенкова // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2009. – Вип. XLVII. – С. 98–105.

УДК 373.3/5.018.32.011.3 – 052:37.015.31:173

Канішевська Л. В.

доктор педагогічних наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті уточнено зміст понять „цінності сімейного життя”, „сформованість цінностей сімейного життя”; „готовність педагогів шкіл-інтернатів до формування цінностей сімейного життя” у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів, проаналізовано деякі дані констатувального етапу дослідження.

Ключові слова: цінності сімейного життя, сформованість цінностей сімейного життя, готовність педагогів шкіл-інтернатів до формування цінностей сімейного життя, старшокласники, загальноосвітні школи-інтернати.

Kanishevskaya L. V. Formirovaniye tsennostey semeynoy zhizni u stariyeklassnikov obshchey obrazovatelnykh shkol-internatov kak nauchno-pedagogicheskaya problema. V stat'ye utochnyayetsya sodержание ponyatiy „tsennosti semeynoy zhizni”, „sformirovannost' tsennostey semeynoy zhizni”, „gotovnost' pedagogov shkol-internatov k formirovaniyu tsennostey semeynoy zhizni” u stariyeklassnikov shkol-internatov, proanalizirovani nekotorye dannyye konstatirovuyushchego etapa issledovaniya.

Ключевые слова: ценности семейной жизни, сформированность ценностей семейной жизни, готовность педагогов школ-интернатов к формированию ценностей семейной жизни, старшеклассники, общеобразовательные школы-интернаты.

Kanishevskaya L. V. The formation of comprehensive boarding school senior pupils' family life values as a scientific problem. The article meaning of the concepts “family life values” and “formed family life values” of comprehensive boarding school senior pupils is clarified; the criteria and indicators of formed family life values, the pedagogical conditions of senior boarding school pupils' family life values formation are defined.

Key words: family life values, formed family life values, senior pupils, comprehensive boarding school.

Сьогодні інститут сім'ї переживає суттєві складнощі: руйнуються сімейні відносини, підвищується ризик розлучень, знижуються виховні функції сім'ї, росте рівень дитячої бездоглядності та безпритульності. Така ситуація обумовлена, з одного боку, зміною морально-етичних орієнтирів, зокрема, втрати сімейних цінностей, престижу сімейного способу життя, а з іншого, – негативним впливом економічної кризи.

Аналітичні матеріали Щорічної державної доповіді Президентів України, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики „Становище сімей в Україні” (за підсумками 2000-2012 років), дають підстави констатувати, що за останні роки соціально-економічне становище сім'ї в Україні значно погіршилося. Це призвело до посилення низки негативних явищ: низької народжуваності, збільшення випадків насильства в сім'ї, недостатнього рівня виконання батьківських обов'язків, що, відповідно, призводить до збільшення кількості розлучень, неповних сімей, позашлюбної народжуваності, масового поширення соціального сирітства. За таких обставин особливої актуальності набуває проблема формування цінностей сімейного життя у молоді.

Аналіз наукової літератури, освітньої практики свідчить, що проблема формування цінностей сімейного життя має багатоаспектний характер – філософський, соціологічний, психологічний, педагогічний.

Філософський аспект проблеми цінностей сімейного життя знайшов відображення у роботах Г. Гегеля, А. Камю, І. Канта, К. Ясперса, В. Біблера, А. Здравомислова, І. Ільїна, М. Кагана, В. Тугарінова, Г. Філонова та інших.

Психологічні підходи до формування цінностей сімейного життя розглядаються в роботах І. Беха, О. Бодальова, Л. Виготського, О. Леонтєва, В. Мухіної, В. Слободчикова, Д. Фельдштейна та інших науковців.

Педагогічний аспект формування цінностей сімейного життя відображено в роботах Ю. Азарова, С. Акутіної, Ш. Амонашвілі, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Н. Щуркової та інших.

Комплекс проблем, пов'язаних із підготовкою молоді до сімейного життя, знайшов відображення у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Докукіної, О. Кікінеджи, В. Кравця, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постового, О. Хромової та інших.

Питання підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до сімейного життя означене у дослідженнях І. Дубровіної, О. Зрітневої, Г. Плясової, А. Прихожан, Н. Толстих, Р. Уленгової, Г. Хархан та інших.